

רקע הסטורי ארכיאולוגי:

הישוב היהודי בעין גדי, באתר בית הכנסת וסביבתו, התקיים בין במאות הג'–ה' לסה"נ, בפרק זמן המכונה על ידי החוקרים: התקופות הרומית המאוחרת והביזנטית, או תקופת המשנה והתלמוד.

מתחת לשרידי הישוב מתקופת המשנה והתלמוד נמצאו שרידים של ישוב יהודי מסוף תקופת הבית השני (התקופה הרומית הקדומה), שהשתרע מאזור הישוב מתקופת המשנה והתלמוד ועד למורדות תל גורן בכיוון דרום–מערב.

לפי עדותו של אוסביוס (מאבות הכנסיה), שחי במחצית הראשונה של המאה הד' לסה"נ, היה במקום "כפר גדול מאוד של יהודים".

מן המקורות הקדומים ידוע לנו כי תושבי עין גדי גידלו עצי תמר ואפרסמון. משיח האפרסמון (commiphora opobalsamum) ייצרו בושם יקר, שהיה מבוקש מאוד בעבר. המדרגות החקלאיות, שממערב לישוב, מעידות אף הן על עיסוקם החקלאי של תושבי המקום.

שרידי הישוב, שנחשפו כוללים רחובות, בתי מגורים ובית כנסת. ייתכן כי הבתים הסמוכים לבית הכנסת שימשו את בעלי התפקידים ששירתו בבית הכנסת, וכן כבית מדרש ואכסניה לאורחים (מבנה בית הכנסת נחשף במלואו, הרחובות והבתים נחשפו בחלקם).

בית הכנסת נבנה בראשית המאה הג' לסה"נ; היה זה מבנה דמוי טרפז, שבקיר הצפוני שלו, הפונה לכיוון ירושלים, היו שני פתחים.

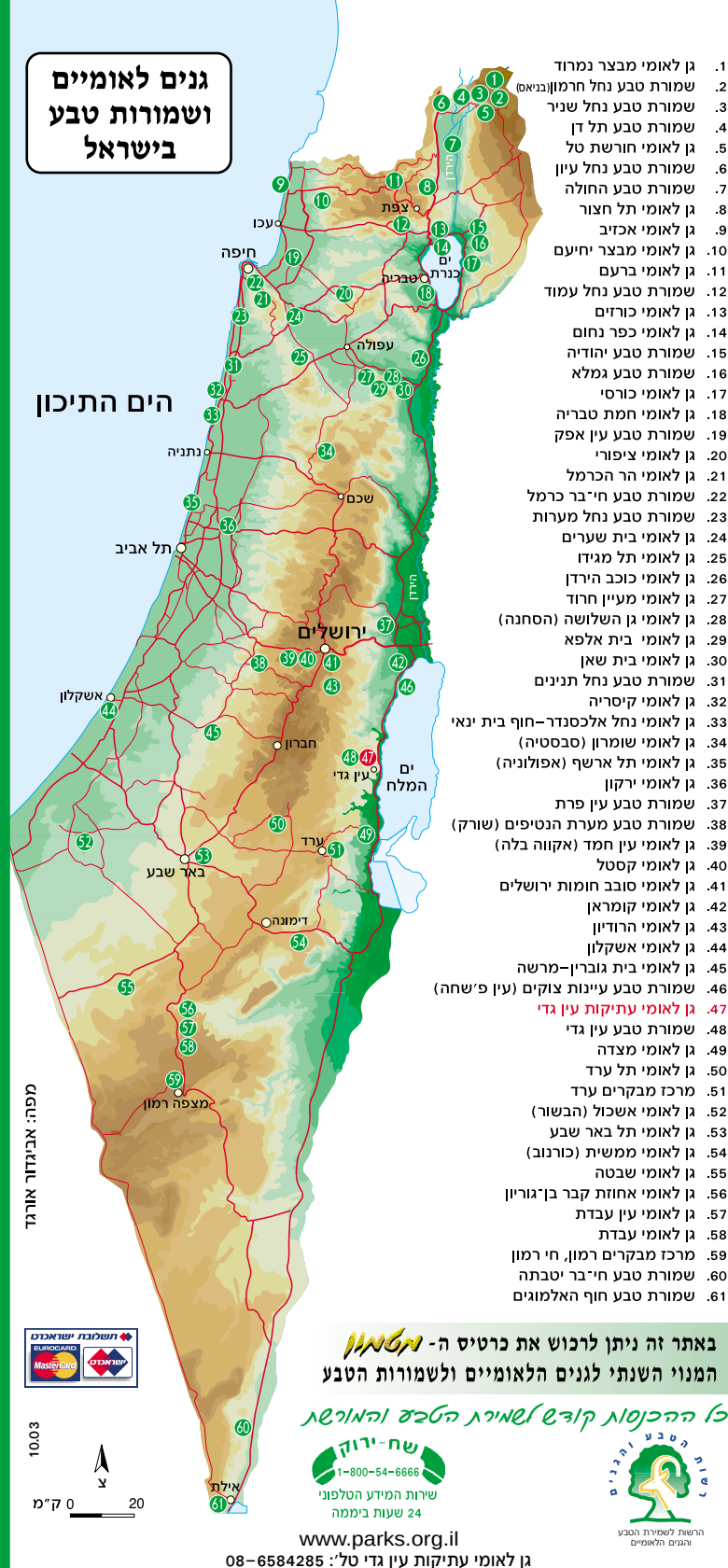
רצפתו היתה עשויה מאבני פסיפס בצבעי לבן ושחור. ארון הקודש היה תיבה מיטלטלת.

בראשית המאה הד' לסה"נ נערכו שינויים במבנה בית הכנסת (ברצפת הפסיפס נעשו רק תיקונים); הפתח המרכזי, שבקיר הצפוני נחסם והפך לגומחה בה ניצב ארון הקודש. שטח המבנה חולק באמצעות עמודים לאולם תווך ושני מרחבים מוארכים מדרום וממזרח, לאורך הקיר הדרומי נבנו שלושה ספסלים מדורגים. באמצע המאה הה' לסה"נ נבנה בית הכנסת מחדש (זהו המבנה הנראה כיום) והוא כלל אולם תווך תחום על ידי שלושה מרחבים מוארכים, ממזרח, מדרום וממערב וכן מסדרון ארוך ממערב למבנה. לפני הקיר הצפוני הוצב ארון הקודש ולפניו עמדה במה מלבנית. הותקנו רצפת פסיפס צבעונית באולם בתווך, וכתובת הקדשה במרחב המערבי. מחוץ למבנה (בפינתו הצפונית מערבית) הותקנו מדרגות אבן שהובילו ליציעי הקומה השניה.

הישוב היהודי ובית הכנסת חרבו בשריפה, שבסימניה ניכרו בכל. בחצר של בית סמוך לבית הכנסת התגלה צרור מטבעות עטוף בבד פשתן.

זמנם של המטבעות המאוחרים מצרור זה הוא ימי הקיסר יוסטיניאנוס הא' (527–565), שבראשית ימי שלטונו סבלו יהודי ארץ ישראל מגל רדיפות וגזירות. לאור העובדות הללו מסיקים החוקרים כי הישוב היהודי ובית הכנסת חרבו באותו גל רדיפות, בשנת 530 לסה"נ בקירוב.

גנים לאומיים ושמורות טבע בישראל

גן לאומי עתיקות עין גדי

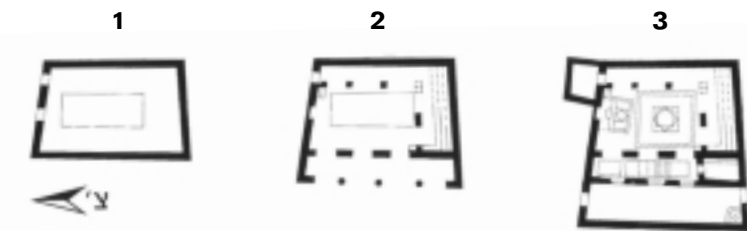
ברוכים הבאים לגן לאומי עתיקות עין גדי

גן לאומי עתיקות עין גדי הוכשר לביקור במימון המנהלה לפיתוח התיירות בנגב במסגרת תכניתה לפיתוח אתרי נאת עין גדי. באתר ניתן לראות את מבנה בית הכנסת, רחוב וכמה בתים הסמוכים לו. כמו כן ניתן לראות מעט משרידי היישוב היהודי הקודם, שזמנו סוף ימי בית שני.

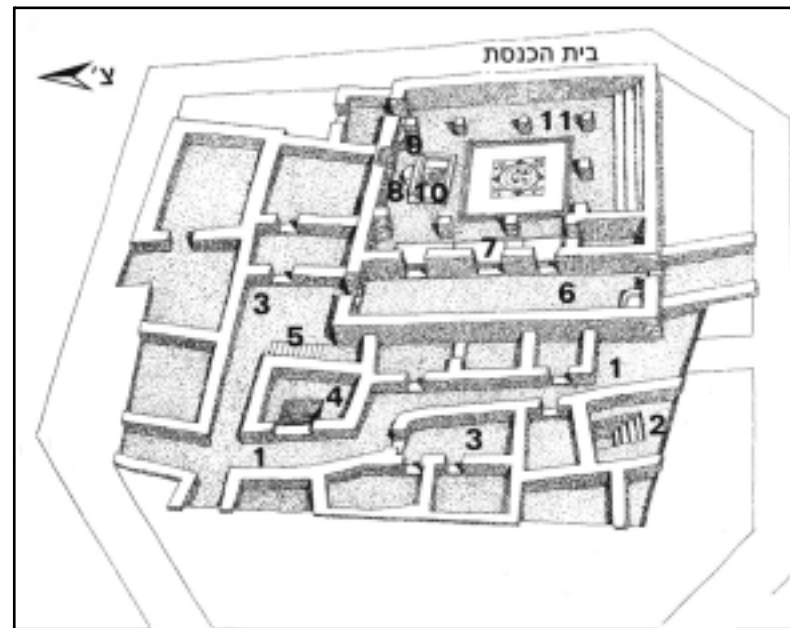
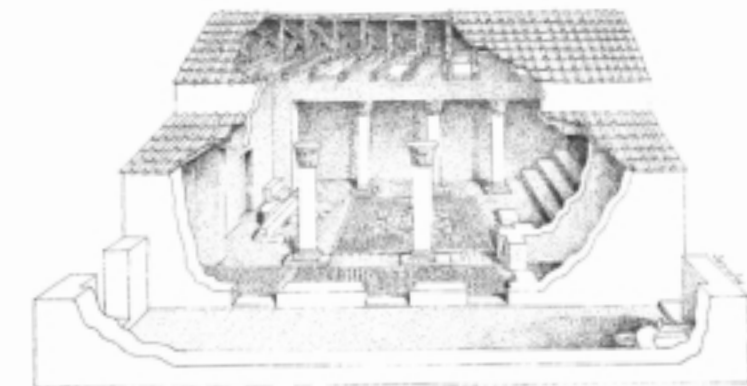
המספרים שבהסברים תואמים את המספרים שבשילוט שמוצב ליד השרידים. מסלול הביקור מעגלי ומסומן בחצים.

תיאור המסלול:

הנכם נמצאים ברחוב של היישוב מתקופת המשנה והתלמוד (שלט 1). משמאלכם בריכה (שלט 2). עומקה 2 מ' ויש בה מדרגות. בריכה זו שימשה כמקווה טהרה, והיא שריד של היישוב מסוף ימי בית שני. משני צדי הרחוב שרידי בתים של היישוב מתקופת המשנה והתלמוד (שלט 3). שריד נוסף של יישוב זה הוא מקווה טהרה (שלט 4). לשמאלכם מבחר כלים שנמצאו בחפירות ביישוב. שימו לב לשרידי מדרגות, שהובילו ליציעי הקומה השנייה של בית הכנסת (שלט 5). נכנסתם למסדרון המערבי של בית הכנסת. מולכם נמצא אגן הטבילה, ששימש לרחיצת ידיים ורגליים (שלט 6). ליד האגן נמצאו קנקן חרס למים וקערת אבן. משמאלכם מרחב מוארך שבו קבועה כתובת בית הכנסת (שלט 7).

שלבי התפתחות מבנה בית הכנסת והצעת שחזור לשלב הנראה כיום.

הכתובת הינה בת 18 שורות ומחולקת בקווים אופקיים לארבעה קטעים. הקטע החמישי, הכולל 3 שורות, נוסף מאוחר יותר, כאשר נערכו תיקונים בבית הכנסת. את פירוש הכתובת תמצאו מעבר לדף.

לפניכם אולם התווך של בית הכנסת. רצפת הפסיפס מעוטרת בדגם עלים ובמרכז מעגל ובו ארבע ציפורים. המעגל נתון בתוך מעוין, הנתון בתוך ריבוע. בכל אחת מפניות הריבוע זוג טווים, האוחזים במקורם אשכולות ענבים. עיטור הרצפה חסר דמויות אדם וחסר את עיטור שנים עשר המזלות הרשומים בכתובת, בניגוד למקובל בבתי כנסת אחרים מתקופה זו. עובדות אלה מרמזות כי הקהילה המקומית החמירה בדיני הדת.

שימו לב למקום ארון הקודש (שלט 8). בין ארון הקודש לבין הקיר שמאחוריו (הצפוני) קיימת גומחה. בגומחה התגלתה גניזת בית הכנסת, שהכילה מטבעות ברונזה רבים, גביע ברונזה, מנורה בעלת שבעה קנים מכסף (שעיטרה כנראה את ספר התורה) ושרידים חרוכים של מגילות. לצד ארון הקודש נמצא מושב מדורג – "קתדרה דמשה" – מקום מושבו של ראש בית הכנסת או ראש הקהילה (שלט 9). בסמוך לגומחת ארון הקודש התגלתה מנורת שבעה קנים מברונזה (רוחבה 22 ס"מ וגובהה 15 ס"מ), ששימשה לקישוט. לפני ארון הקודש עמדה הבמה (שלט 10). ארון הקודש והבמה היו עשויים עץ, וייתכן כי הבמה הייתה מוקפת סורגים. בקטע הקרוב אל הבמה מעוטרת רצפת הפסיפס בשלוש מנורות קטנות בעלות שבעה קנים. שימו לב לבסיסי העמודים (שלט 11).

העמודים תחמו את אולם התווך על ידי שלושה מרחבים מוארכים ממערב, מדרום וממזרח.

המשיכו עד לקצה המרחב המוארך, פנו שמאלה במדרגות אל ה"מרפסת" הצופה על בית הכנסת, והמשיכו במסלול סביב בית הכנסת. שימו לב שנקודת התצפית האידיאלית על הפסיפס משתנה במהלך היום, עקב השתנות זוויות האור הנופל עליו.

צאו דרך השער הצפוני לעבר התחנה האחרונה, היא סוכת התצפית על שרידי היישוב היהודי הקדום שנחפרו באתר.

תולדות המחקר:

בשנת 1965 התגלו באקראי שרידי רצפת פסיפס כ-300 מ' מצפון מזרח לתל גורן.

האתר נחפר בין השנים 1970–1972 על ידי הפרופסורים ד' בר גיורא וא' נצר מהאוניברסיטה העברית, ועל ידי דוקטור י' פורת מאגף העתיקות (רשות העתיקות כיום). חפירות נוספות באתר נעשו על ידי מר ג' הדס בשנת 1992 מטעם רשות העתיקות ובשנים 1959–1999 ובשנת 2002 על ידי פרופ' י' הירשפלד מטעם האוניברסיטה העברית.

שימור האתר ושחזור הפסיפסים בוצעו על ידי אנשי תחום השימור ברשות העתיקות בין השנים 1991–1996.

מנורת שבעת קנים וגביע עשויים ברונזה שנמצאו בבית הכנסת

בקטע הראשון רשימה של שלושה עשר אבות האנושות:

אדם שת אנוש קינן מהללאל ירד

חנוך מתושלח למך נוח שם חם ויפית

בקטע השני רשימה של שנים עשר המזלות, שנים עשר

חודשי השנה, שלושת האבות ושלושת חבריו

של דניאל, שנחשבו לשלושת העמודים

שעליהם עומד העולם, ובסוף קטע

הברכה "שלום על ישראל":

טלה שור תאומים סרטן ארי בתולה

מאזניים עקרב קישת גדי ודלי דגים

ניסן אייר סיון תמוז אב אילול

תשרי מרחשון כסליו טבית שבט

ואדר אברהם יצחק ויעקב שלום

חנניה מישאיל ועזריה שלום על ישראל

בקטע השלישי כתובת הקדשה בארמית:

דכירין לטב יוסה ועזרון וחזיקיו בנוה דחלפי - זכורים לטוב יוסה ועזרון וחזיקין, בניו של חלפי

כל מן דיהיב פלגו בן גבר לחבריה הי אמר - כל מי שגורם מחלוקת בין איש לחברו, או אומר

לשון ביש על חבריה לעממיה הי גניב - לשון הרע על חברו לגויים או גונב צבوتיה דחבריה הי מן דגלי רזה דקרתה - את חפץ חברו, או מי שמגלה את סוד העיירה

לעממיה דין דעינוה משוטטן בכל ארעה - לגויים, זה שעניו משוטטות בכל הארץ וחמי סתירתה הוא יתן אפורה בגברה - רואה את הנסתרות, הוא יתן את פניו באיש ההו ובזרעיה ויעקור יתיה מן תחות שומיה - ההוא ובזרעו ויעקור אותו מתחת השמים

וימרון כל עמה אמן ואמן סלה - ויאמרו כל העם אמן ואמן סלה

הכתוב בקטע זה מצווה על אנשי המקום להתנהג בהתאם לתקנון הכפר ומזהיר בקללה את אלה שלא יפעלו לפיו.

לדעת רוב החוקרים סוד העיירה (רזה דקרתה) הוא סוד הפקת הבושם מצמח האפרסמון, שגודל בעין גדי.

בקטע הרביעי כתובת הקדשה בארמית

שבה מוזכרים בברכה האנשים שסייעו בבניית בית הכנסת:

רבי יוסה בר חלפי חזקיו בר חלפי דכירין לטב -רבי יוסה בר חלפי חזקיו בר חלפי זכורים לטוב

דסגי סגי הנון עבדו לשמה דרחמנה שלום - שהם עשו הרבה מאד לשם הרחמן שלום

הקטע החמישי (שאינו נראה בצילום מימין) הוא כתובת ברכה בארמית המזכירה את בני העיירה ואת יונתן החזן, ששילמו את חלקם לתיקון בית הכנסת.

כללי התנהגות בגן לאומי עתיקות עין גדי:

- יש ללכת בשבילים בלבד.
- אין לפגוע בעתיקות.
- אין לחרות או לטפס על שרידי עתיקות.
- אין לשפוך מים על הפסיפס.
- אין לעבור מעל גדרות המעקה.
- יש לציית להוראות השילוט והפקחים.

מנורת שבעת קנים (פרט מרצפת הפסיפס)

מדליון הציפור (פרט מרצפת הפסיפס)

מבט מהמושבים אל אולם התווך, הבמה, ארון הקודש ומשמאל הכתובת

מפת סביבת האתר

גן לאומי עתיקות עין גדי כולל את אתר היישוב היהודי ובית הכנסת מתקופת המשנה והתלמוד ומהווה חלק ממכלול השרידים הקדומים בנאת עין גדי. בין השרידים שבנאה: תל גורן, מצד ערוגות, מדרגות חקלאיות ומקדש מהתקופה הכלכליתית.

כתיבה: אביבית גרא;

צילום: אברהם חי,

דוד חריס, ניקי דוידוב;

עיצוב ואיור: שלום קולר

